

УДК 528.91

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.032>

Руденко Л. Г.,
Бочковська А. І.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5213-4973>,

| Лейберюк О. М.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0931-5055>.

Інститут географії НАН України, Київ

Картографічний аналіз розвитку міської мережі України

Метою цього дослідження є представлення результатів оцінювання зрізу історичних змін міської мережі України з урахуванням їхнього впливу на регіональний розвиток України (починаючи з 1897 і завершуючи 2021 р.). За вказаний період відбулись істотні зміни в кількості міст: 207 (1897 р., людиність — 4 043 527 осіб), 461 (2021 р., людиність — 27 014 238 осіб). Дослідження спирається на матеріали переписів населення 1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 та статистичні дані 2021 р., а також аналіз змін міської мережі.

Дослідження історії формування міської мережі України відбувається в різних наукових напрямках — історії, географії, економіки, демографії, соціології, містобудуванні, архітектурі тощо. Ця робота спрямована на виявлення просторових закономірностей і особливостей формування міської поселенської мережі за темпами та напрямками її розвитку й трансформації.

За показниками формування міських мереж Україну відносить до держав із давньою історією міського розвитку. Ще до виникнення першої держави на території сучасної України—Русі тут існувало чимало міст, а перші протоміста виявлено в розкопках трипільської культури. Перші міські поселення західного типу було засновано внаслідок греко-римської колонізації південного та південно-східного узбережжя Криму та в північному (континентальному) Причорномор'ї. У середньорічній Європі Русь називали державою «градів». Є дані, що на час об'єднання слов'янських племен у державу на території Русі вже існувало до 250 поселень, які навіть за сучасними критеріями відповідали статусу міста. Звичайно зведених достовірних даних про територію, людиність та інші демографічні характеристики цих поселень чи не існує, чи ще не знайдено, тому дослідники послуговуються оціночними показниками.

Ключові слова: міський розвиток, перепис населення, картографічний аналіз, людиність міських поселень.

UDC 528.91

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.032>

Rudenko, L. G.,
Bochkovska, A. I.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5213-4973>,

| Leyberiuik, O. M.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0931-5055>.

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Cartographic Analysis of Development of the City Network of Ukraine

This research aims to present the results of the Ukraine urban network's historical changes study. It aims to show the results regards its impact on the regional development of Ukraine starting from 1897 and up to 2021. During the period mentioned, essential changes in a number of the cities have occurred. It was 207 settlements in 1897 with a population of 4,043,527 persons in total and 461 settlements with a population of 27,014,238 persons in 2021. Research is based on 1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, and 2001 censuses and statistical data of urban network changes' analysis.

Studying Ukraine's urban network's formation history occurs in different spheres of science. These are history, geography, economy, demography, sociology, architecture, town planning, etc. This article presents studying directed to find spatial patterns and specialties of urban settlements' formation according to their development and transformation's pace and directions.

According to the urban network formation indicators, Ukraine belongs to states with ancient traditions of urban development. Even before the formal origination of the first state on the territory of modern Ukraine—Rus, there were many cities here. The first cities' prototypes were discovered in the excavations of Trypillian

culture. The first urban settlements of the western type of that time were founded as a result of Greco-Roman colonization of the southern and south-eastern coasts of Crimea and in the northern (continental) Black Sea region. In Europe, Rus was called the state of "cities." There is evidence that at the time of the unification of Slavic tribes in the state there were up to 250 settlements. They partially and according to modern criteria correspond to the status of the city. Of course, consolidated reliable data on the territory, population, and other demographic characteristics of these settlements do not exist or have not yet been found. Therefore, researchers use evaluative indicators.

Keywords: *urban development, census, cartographic analysis, the population of urban settlements.*

Стан вивчення питання, основні праці

З досвіду географічних досліджень відомо, що карти розселення населення є їхнім обов'язковим елементом. Важко знайти комплексний географічний атлас в структурі якого не було б карт розміщення населення. Одним із перших атласів України, в якому достатньо повно відображено на картах та супровідних графічних матеріалах розселення міського населення є «Атлас України та суміжних країв» [1], укладений В. Кубійовичем. Серед них: «Зміни урбанізації в роках 1897–1932», «Міська людність 1897 р.», «Зміни в стані людності міст 1897–1932 рр.», «Людність великих міст українських земель у роках 1897, 1912, 1923, 1926, 1934», «Міська людність у 1897, 1933 рр.»

Найбільш інформативним, виданим вже в сучасній Україні, є «Національний атлас України» («НАУ») [2], в якому подано характеристику розвитку міського населення та міст України. Так, у розділі «Розселення населення» блоку «Населення та людський розвиток», окрім загальної карти «Мережа поселень» масштабу 1:2 500 000, вміщено групу карт розселення міського населення, що насичені основними показниками — індикаторами ознак розвитку міст. Характеристики динаміки розвитку міст і міської мережі відображено в розрізі регіонів, а також для міст великої людності.

Серед карт, що характеризують розвиток міської мережі, виданих ще в СРСР в другій половині ХХ ст., найбільш інформативною є карта, видана в 1975 р. за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1970 р. у Відділенні геогра-

фії НАН України. Йдеться про великомасштабну карту «Украина. Население» (1:750 000) [3]. Вона стала складовою карти «Размещение населения СССР» такого ж масштабу, виданою у 1977 р. ГУГК СРСР [4]. Розміщення і спеціалізація міст України знайшли відображення в «Атласі СРСР», виданому ГУГК 1985 р. [5].

Карти міської мережі України, розміщення та структури міст за їхньою людністю та демографічними характеристиками вміщено в монографії "Ukraine in Maps" [6] — спільній роботі українських та угорських географів.

На всіх перелічених вище картах (за винятком карт «НАУ») міста, як правило, характеризуються двома показниками — тип поселення і людність. Лише в окремих випадках додано характеристику міст за генетичними типами.

Джерелами картографування були переважно поточні дані відповідних статистичних служб. Серед зарубіжних видань, що вміщують характеристику населення, зокрема його розселення та міста, майже не зустрічаються комплексні, окрім національних атласів. Тому нашу увагу привернули національні атласи Німеччини, Росії, Казахстану, Угорщини, Білорусі, Польщі.

Проблемами суспільно-географічних, історичних, демографічних та інших досліджень міст та міської мережі України займалися Ю. І. Пітюренко, Ю. М. Білокінь, Ю. І. Богорад, В. І. Нудельман, С. І. Іщук, Ю. М. Палеха, І. О. Горленко, А. А. Мозговий, М. І. Фащевський, Л. Г. Руденко, А. І. Бочковська та ін.

Мета дослідження

Одним із завдань цього дослідження є наукова та інформаційна підтримка діяльності державних і регіональних інституцій з підвищення ефективності регіонального розвитку міської поселенської мережі через виявлення відмінностей регіонів за показниками її формування та розвитку в просторових та

змістовних вимірах. Серед них — умови та фактори виникнення та просторового розміщення міських поселень, склад, розмірність й динаміка їхньої людності, структура за демографічним розвитком, адміністративним, функціональним статусом, темпами та напрямками трансформації тощо.

Методи дослідження

З-поміж методів дослідження перевагу віддано історико-географічному та статистичному, а серед спеціальних — методу картографічного (геопросторового) аналізу та геоінформаційного картографування. Базуючись на потребах та можливостях інформаційного забезпечення розробки, часовими проміжками обрано дані переписів населення та змін міської мережі у відповідні міжпереписні роки.

Картографічний аналіз фактично є методом просторового дослідження об'єктів, що знаходяться в межах географічної оболонки, і перед-

бачає створення аналітичних чи іншого типу карт, відповідно мети дослідження. Він передбачає розробку та використання просторових даних як певних структурованих моделей простору. Відсутність таких фахово-орієнтованих картографічних видань, що характеризували б міську мережу України за тривалий період її розвитку, обумовила необхідність розробити серію карт як інформаційного матеріалу для здійснення запланованого картографічного аналізу поселенської міської мережі держави.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів

Відповідно до означеної мети, структура серії карт має включати такі групи карт:

1. Динаміка чисельності міського населення (використані дані переписів населення: 1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 рр. та статистики 2021 р.).
2. Динаміка структури міської мережі за кількістю, типом та людністю міст.
3. Динаміка щільності населення в містах.
4. Зміна структури міст за адміністративним статусом та економічними функціями.
5. Типологічні карти: історико-генетичні типи міст та типологічні карти змін кількості міст та складу міської мережі.

Структура досліджень, окрім розробки серії тематичних карт на відповідний період, включає тексти з обґрунтуванням їхнього змісту та описом умов та факторів формування міської мережі розпочинаючи з 1897 р.

У цій статті головну увагу було приділено аналізу змін чисельності міського населення України, тобто першим трьом групам карт. Зауважимо, що найбільш складним періодом дослідження був період 1897–1939 рр. Загальновідомо, що саме в цей період відбувалось формування Української держави, а її частини знаходились у володарюванні різних імперій. Це створило великі труднощі в пошуках статистичних даних міст, які знаходились на територіях різних держав. Саме цьому періоду приділено особливу увагу.

Серед основних умов та факторів початкових етапів формування міської мережі України, окрім природних умов та ресурсів, визначальними стали суспільно-політичні, соціально-економічні, зокрема демографічні процеси в Європі та в Україні, зміна парадигм економічного розвитку націлених на промислово-орієнтовані напрями

та інтенсифікацією процесів урбанізації-основи виникнення та розвитку міст. Це створювало умови для модернізації суспільного життя, одним із результатів якої стали розвиток та трансформація мережі поселень.

Період між 1897 і 1939 рр., а практично аж до 1946 р., характеризується територіальною роздільністю держави та поширенням юрисдикції інших країн на певні частини її території. Це визначило відповідні складності у співставленні матеріалів переписів стосовно років перепису, генезису та статусу міських поселень, адміністративного устрою територій тощо.

Найбільшою серед держав, до складу яких входили українські території, була Російська імперія, в якій повномасштабний перший Всеросійський перепис відбувся в 1897 р. У Австро-Угорщині такі переписи проводились починаючи з 1869 р., а найбільш наближеними в часі з початку ХХ ст. були переписи 1900 та 1910 рр.

Отже, перший переписний період (1897–1926 рр.) припадає на час як мирних, так і драматичних політичних, геополітичних і, відповідно, економічних та суспільно-соціальних змін в Європі включно з Україною.

Короткий огляд економічного розвитку території сучасної України другої половини ХІХ ст. висвітлює умови формування міської мережі, характеристики якої так чи інакше відображено в матеріалах Першого Всеросійського перепису населення Російської імперії, покладеного в основу розробки системи показників для картографування.

Основним фактором формування чисельності населення України на той час був природний приріст населення. У аграрній перенаселеній Україні він становив перед Першою світовою

війною не менше 2 %. Інший важливий фактор формування населення — міграції.

За попередні до першого перепису населення сто років, в період 1795—1897 рр., чисельність населення на території сучасної України зростає втричі — з 10,4 млн осіб у 1795 р. (7,95 млн — в російських губерніях та 2,47 млн — австрійських) до 28,9 млн осіб (відповідно 23,8 та 5,2 млн осіб) у 1897 р. Значна частина українського сільського населення з перенаселених регіонів, а це насамперед території Австро-Угорщини та лісостепові регіони Лівобережжя, були малозабезпеченими земельними наділами — в середньому, приміром, по Поділлі й Волині до 4 десятин на сім'ю. Це змушувало селян, особливо після реформи 1860 р. і їх звільнення від кріпацтва, шукати ресурси для існування за межами території свого проживання. Вони знаходили такі ресурси навіть за межами своїх держав — у міграціях з підросійської частини України до Сибіру, Далекого Сходу та на Північний Кавказ, а для підавстрійських — до США, Канади, Бразилії й інших держав.

В українських губерніях привабливим було переселення до звільнених від набігів кочівників, у більшій мірі вже безпечних та забезпечених високоякісними земельними ресурсами південних причорноморських земель, що вже здобували славу житниці Європи. На противагу вже згаданим 4 десятинам землі на селянську сім'ю в губерніях лісостепової України, тут, до прикладу, у Таврійській губернії, ці наділи налічували до 17 десятин. Друга половина XIX ст. — це також початок активного промислового освоєння цих територій, багатих аграрними ресурсами та різноманітними копалинами. Цим скористались іноземні компанії, які засновували тут промислове виробництво, відкривали банки та навіть завозили кваліфікованих працівників, що сприяло урбанізації. Некваліфіковану робочу силу постачала імперія за рахунок «сотень тисяч селян, які залишали збіднілі села» [7] з українських і більшою мірою російських малоземельних губерній. За спостереженням цього ж автора, українські селяни були більше схильні до землеробства і неохоче переселялися до нових промислових поселень. Була в цій «селянський» якості мабуть і інша причина — соціальна політика імперії, пригноблення українського населення. В результаті цього на кінець другої половини XIX ст. лише 9 % українців працювали в промисловості, на транспорті та в торгівлі, а в гуманітарних сферах їх було мізерні 0,5 %.

Царська ж влада активно сприяла переселенню до цих регіонів насамперед російських малоземельних селян та значною мірою інших народів, особливо німців, а також сербів, греків, болгар та інших іноземців. Таким чином освоєння південних та південно-східних регіонів формувало і новий соціальний та національний склад їхнього населення.

Зростанню кількості міст і їхньої людності сприяло прокладання залізниць ще до 1897 р., що було обумовлено зародженням промислового виробництва, в основному гірничо-видобувного сектору промисловості. Перші залізничні колії з'єднали Львів із Перемишлем, Краковом та Віднем. Трохи пізніше (1865 р.) залізницею було з'єднано Одесу з Балтою, пізніше подовжену на Полтаву та Харків і долучену до лінії Москва—Севастополь. Збудовані також Курсько-Київська (1867 р.), Києво-Воронезька (1873 р.), Поліська (1887 р.) залізниці. Швидкими темпами будувалися промислові підприємства: металургійні (Юзівка, тепер Донецьк, 1871 р.), Олександрівськ, тепер Запоріжжя, 1887 р.), Кам'янське, 1889 р.); машинобудівні (Луганськ, 1876 р.); трубопрокатні (Катеринослав (нині Дніпро), Горлівка).

У першій половині XIX ст. у містах на українських землях мешкало не більше 13 % населення. Найвищі його показники відзначалися в малозаселених губерніях степової України: Херсонській (28,9 %), Таврійській (20,0 %); середні (13–15 %) — у губерніях із великими губернськими містами (Київській, Харківській); в австрійській Східній Галичині, де щільність населених пунктів зі статусом міста була історично вищою, ніж будь-де в Україні. Найнижчі показники урбанізації (до 8 %) були на Правобережній Україні, де було багато містечок перехідного типу, які мали ознаки міських поселень, однак відповідного статусу не мали.

Південні та південно-східні території з наявними транспортними можливостями та наявністю викопних ресурсів, дуже швидко освоювалися, а міста зростали. Так, в Одесі у 1840 р. проживало 55 тис. осіб, у 1863 р. — вже 119,0 тис., а в 1897 р. — 403,8 тис. осіб. Особливо бурхливо зростали міста Донбасу, це добре прослідковується на динаміці населення сучасного Донецька (тоді — Юзівки), а ще до 1869 р. села Олександрівка, в якому на 1870 р. проживало 164 особи. У 1884 р. тут вже було 5,5 тис. осіб, у 1897 році — 29 тис. осіб.

На загал із кожної тисячі міського населення України в цих регіонах (Український степ) у 1897 р. проживала 431 особа.

Швидкий економічний і урбанізаційний розвиток вимагали значної кількості робочої сили, яка не могла бути забезпечена ресурсами місцевого населення. За даними [8] ще на початку промислового освоєння 46,7 % всіх переселенців у Донбас були вихідцями з російських губерній. Не менше 40 % мігрантів в цих сировинних регіонах осідали в містах.

Як уже зазначалося, на території сучасної України наприкінці XIX ст. проживало лише 28 млн 860 тис. осіб, з яких у межах українських та частково інших суміжних губерній Російської імперії, за різними даними, — від 23,2 до 23,8 млн осіб, решта — в межах Австро-Угорщини та інших суміжних держав. Адміністративно-територіальний поділ українських земель, за яким проводився Всеросійський перепис населення в 1897 р., включав 9 українських губерній (Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Таврійську, Харківську, Херсонську та 11 повітів Чернігівської). Частина сучасної української території входила до складу Війська Донського (частина території сучасної Донецької області під назвою Донецький округ з центром в Кам'янському), три повіти — до Бессарабської (частина території сучасної Одеської області) та один повіт — до Курської губернії. Низовими одиницями адміністративного поділу українських земель були 102 повіти з 1989 воєводствами.

За даними дослідників перепису 1897 р., в цій частині України міське населення розміщувалося в 144 містах та близько 500 містечках [9], статус яких, в більшості випадків, не було остаточно визначено. Саме цим, скоріше за все, і спричинені розбіжності в даних різних дослідників та в матеріалах Всеросійського перепису населення 1897 р. [10] стосовно кількості міських поселень.

Розгляд особливостей формування міської мережі щодо найбільш складного періоду — 1897–1926 рр. — завершимо наданням загальної інформації щодо структури міських поселенських мереж українських територій під Російською та Австро-Угорською імперіями (табл. 1, 2).

Тепер розглянемо конкретні зміни розвитку міських поселень, починаючи з 1897 р., що відбиває особливості їхньої просторово-часової диференціації. Зміни за переписами населення, що мали місце на терені сучасної України, починаючи з 1897 р. відображено на карті (рис. 1).

У своєму дослідженні ми зупинились на відображенні характеристики змін міського населення за три роки: 1897, 1989 і 2021. Перший період відображає зміни, що відбулися за період російського правління (1897–1989 рр.), а другий — період становлення сучасної України (1989–2021 рр.) (табл. 3). Зауважимо певну

Таблиця 1.

Структура міської поселенської мережі українських губерній Російської імперії (1897 р.)

Губернії	Кількість міст/містечок*	Чисельність населення міст/містечок, тис. осіб						
		до 5	5–10	10–20	20–50	50–100	100–250	250–500
Волинська	12 / 59	0 / 45	2 / 12	8 / 2	1 / 0	1 / 0	—	—
Катеринославська	9 / 12	1 / 9	1 / 1	0 / 1	2 / 1	—	1 / 0	—
Київська	12 / 108	0 / 69	1 / 31	5 / 7	2 / 1	1 / 0	1 / 0	—
Подільська	17 / 119	3 / 87	8 / 31	1 / 1	5 / 0	—	—	—
Полтавська	17 / 69	17 / 69	1 / 51	7 / 18	6 / 3	2 / 0	—	—
Таврійська	17 / 3	1 / 0	7 / 2	5 / 1	4 / 0	1 / 0	—	—
Харківська	17 / 0	1 / 0	6 / 0	7 / 0	2 / 0	—	1	—
Херсонська	18 / 48	1 / 32	4 / 11	8 / 5	1 / 0	3 / 0	—	—
Чернігівська	19 / 45	4 / 32	7 / 10	6 / 3	2 / 0	—	—	—
українські міста в інших губерніях	6 / 0	—	2 / 0	2 / 0	2 / 0	—	—	—
Всього	144 / 463	12 / 325	46 / 116	52 / 20	22 / 0	0 / 8	3 / 0	0 / 1
Всього міських поселень	607	337	162	72	22	8	3	1

* Міста [14], містечка [10].

Таблиця 2.

Міста східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1900 р.)

Групи міст за людністю, тис. осіб	Кількість міст, одиниць	Кількість населення в містах (осіб)	Середня людність населення в групі міст (осіб)
до 2,0	5	8357	1 671,4
2,1–5,0	55	209 844	3 815,3
5,1–10,0	43	296 656	6 898,9
10,1–15,0	15	177 277	11 818,5
15,1–20,0	3	50 553	16 844,3
20,1–30,0	3	65 054	21 684,0
30,1–40,0	4	132 806	33 201,5
більше 40	2	96 754	48 377,0
Всього	130	1 037 301	7979,2

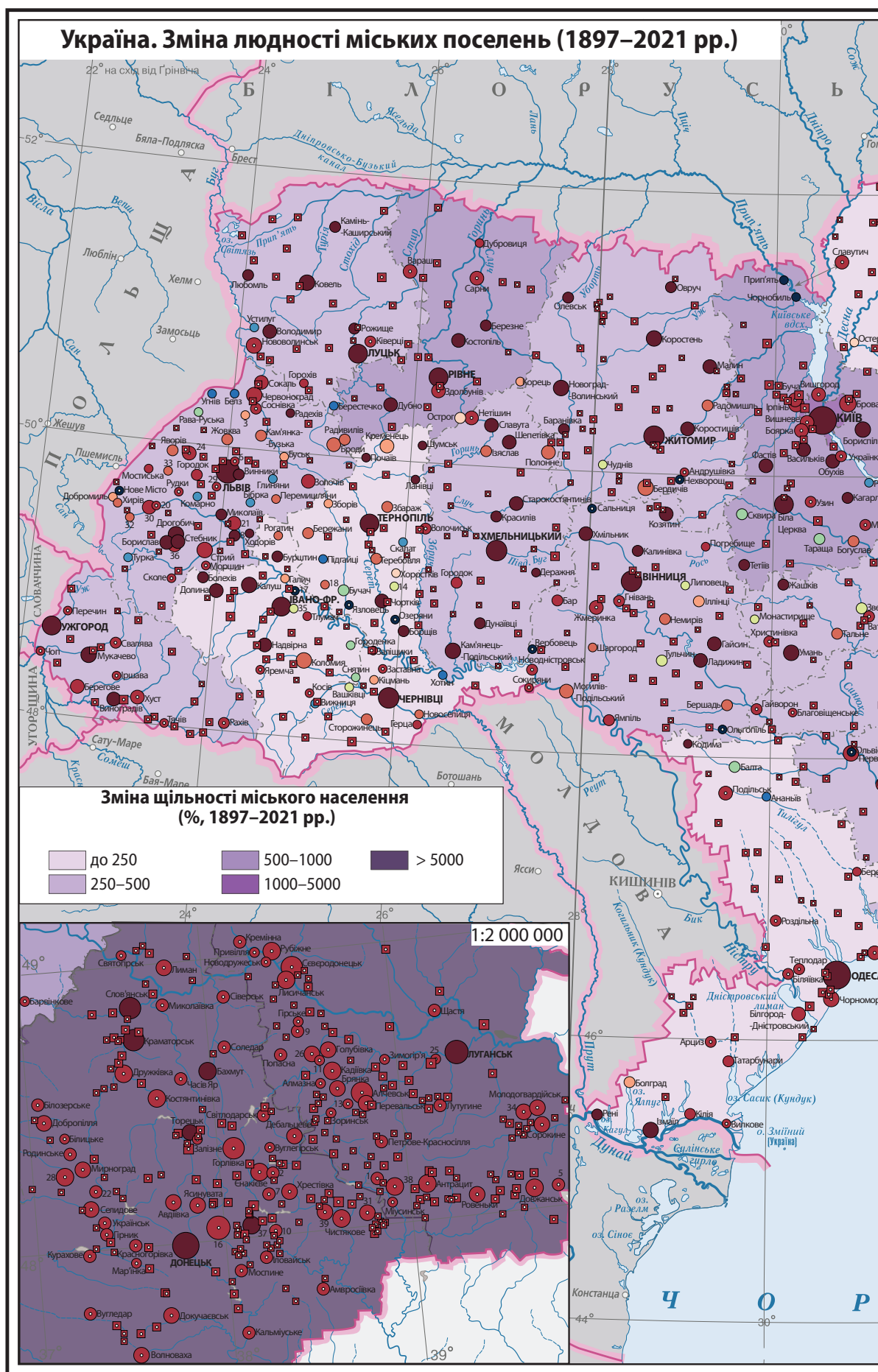
нерівність змін міського населення і відповідно міських поселень. Деякі області за період між 1897 і 2021 рр. значно збільшили чисельність міського населення і міських поселень

(Дніпропетровська, Донецька, Луганська і Київська обл.), а в інших відбулись незначні зміни в кількості міст і смт (наприклад, Сумська й Тернопільська обл., (табл. 3)).

Таблиця 3.

Україна. Зміни в чисельності міського населення та міських поселень (за переписами населення, вибірково)

Регіони сучасної України	1897 р.					1989 р.					2021 р.				
	Людність, осіб			К-сть		Людність, осіб			К-сть		Людність, осіб			К-сть	
	Усього (без містечок)	міст	містечок	міст	містечок	Усього	міст	смт	міст	смт	Усього (без містечок)	міст	смт	міст	смт
АР Крим	175 063	175 063	—	11	—	1 339 611	1 034 331	305 280	14	55	1 297 455	966 172	331 273	16	56
Вінницька обл.	130 581	130 581	—	12	76	860 538	694 769	165 769	17	30	799 385	666 981	132 404	18	29
Волинська обл.	43 384	43 384	77 792	3	33	518 174	408 680	109 494	10	21	539 179	437 331	101 848	11	22
Дніпропетровська обл.	148 198	148 198	88 603	4	13	3 232 689	2 953 866	278 823	19	55	2 668 744	2 462 926	205 818	20	45
Донецька обл.	110 898	110 898	1601	6	1	4 815 048	4 275 057	539 991	49	135	3 754 432	3 362 559	391 873	52	131
Житомирська обл.	165 920	165 920	152 514	7	42	818 881	617 899	200 982	9	46	716 457	573 906	142 551	12	43
Закарпатська обл.	49 859	49 859		4		515 027	353 156	161 871	10	28	465 904	345 073	120 831	11	19
Запорізька обл.	70 793	70 793	19 326	5	1	1 576 051	1 445 568	130 483	14	22	1 306 231	1 199 437	106 794	14	22
Івано-Франківська обл.	134 777	134 777	123 594	11	30	597 234	473 948	123 286	14	25	606 764	501 102	105 662	15	24
Київська обл.	56 963	56 963	221 931	4	41	1 041 141	793 692	247 449	24	31	1 105 383	904 067	201 316	26	30
Кіровоградська обл.	110 734	110 734	112 373	5	22	742 400	585 091	157 309	12	26	591 944	466 572	125 372	12	27
Луганська обл.	33 327	33 327	4 619	3	1	2 482 810	2 030 797	452 013	37	109	1 859 602	1 524 257	335 345	37	109
Львівська обл.	462 847	462 847	146 852	31	43	1 630 542	1 500 461	130 081	41	36	1 534 040	1 420 087	113 953	44	34
Миколаївська обл.	125 430	125 430	64 083	4	18	874 306	746 784	127 522	9	20	768 022	683 740	84 282	9	17
Одеська обл.	541 190	541 190	64 978	11	21	1 745 358	1 564 490	180 868	17	33	1 597 062	1 440 344	156 718	19	33
Полтавська обл.	199 893	199 893	146 486	11	43	995 349	863 182	132 167	15	23	867 201	773 752	93 449	16	20
Рівненська обл.	53 579	53 579	79 205	3	32	530 041	430 696	99 345	10	18	548 088	466 396	81 692	11	16
Сумська обл.	176 433	176 433	42 674	12	9	884 059	785 114	98 945	15	20	741 430	666 636	74 794	15	20
Тернопільська обл.	127 004	127 004	148 028	13	43	476 568	385 280	91 288	16	21	473 727	403 214	70 513	18	17
Харківська обл.	261 853	261 853	3630	11	1	2 510 888	2 061 362	449 526	16	62	2 158 121	1 812 469	345 652	17	61

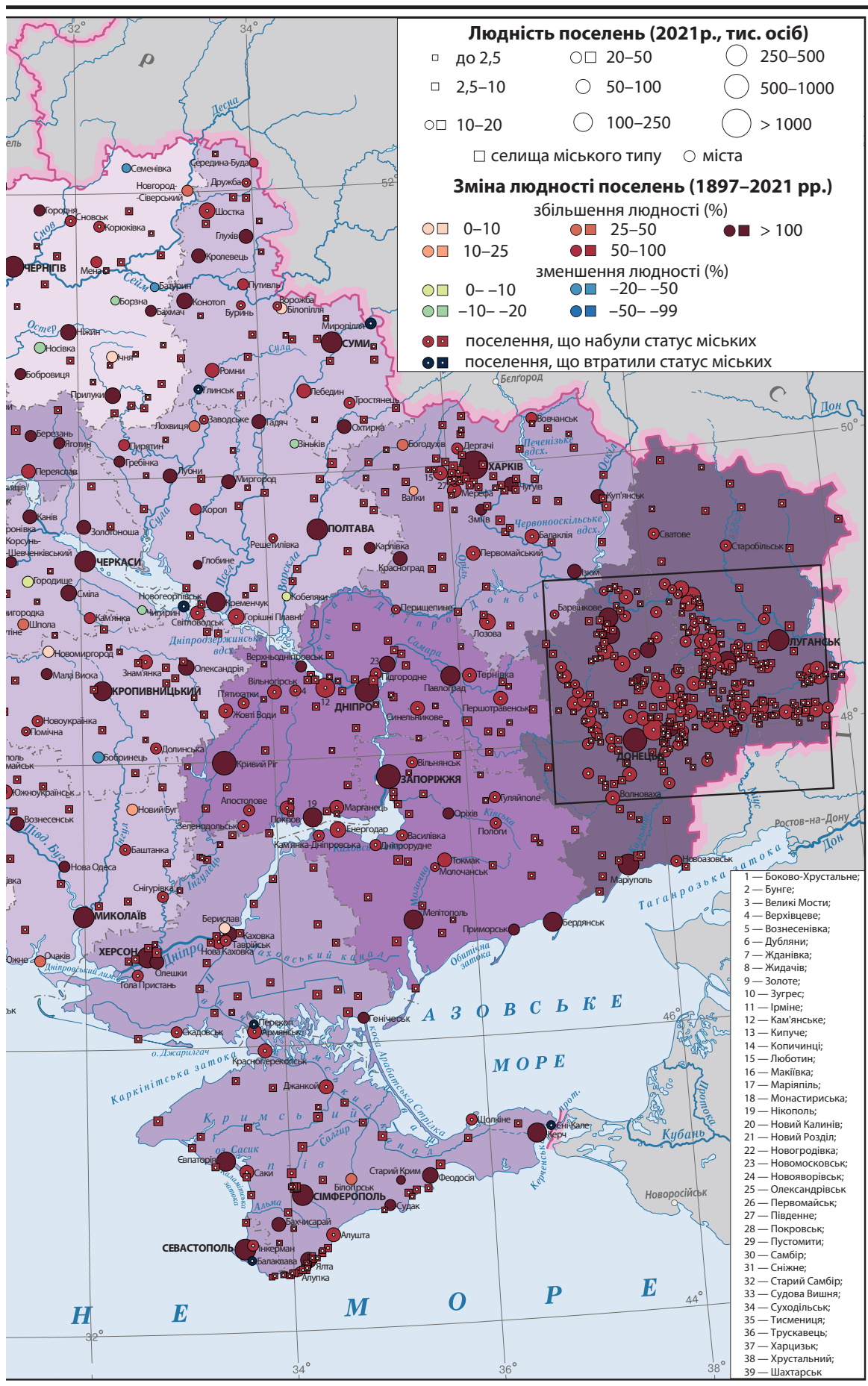

Рис. 1.

Автори

Руденко Л. Г.,
Бочковська А. І.,
Лейберук О. М.

Таблиця 3. Продовження.

Регіони сучасної України	1897 р.					1989 р.					2021 р.				
	Людність, осіб			К-сть		Людність, осіб			К-сть		Людність, осіб			К-сть	
	Усього (без містечок)	міст	містечок	міст	містечок	Усього	міст	снт	міст	снт	Усього (без містечок)	міст	снт	міст	снт
Херсонська обл.	80 224	80 224	31 333	3	5	758 737	570 212	188 525	9	30	631 317	466 340	164 977	9	31
Хмельницька обл.	105 572	105 572	257 334	7	70	722 976	620 628	102 348	13	24	720 752	636 419	84 333	13	24
Черкаська обл.	541 190	541 190	64 978	6	47	808 988	718 575	90 413	16	18	678 682	621 409	57 273	16	14
Чернівецька обл.	133 306	133 306	23 710	6	4	395 014	336 603	58 411	10	9	390 551	342 714	47 837	11	8
Чернігівська обл.	138 161	138 161	182 967	11	40	756 057	619 168	136 889	15	31	649 063	546 094	102 969	16	29
м. Київ	247 723	247 723	—	1		2 602 754	2 587 945	14 809	1	2	2 967 360	2 967 360	0	1	
м. Севастополь	54 810	54 810	—	2		374 348	368 565	5 783	2	1	362 018	356 881	5 137	2	1

У дослідженні було простежено темпи змін чисельності міського населення (табл. 4). Зауважимо, що тільки два періоди (1989–2001 та 2001–2021 рр.) мали негативну динаміку чисельності міського населення, що можна частково пояснити пошуками державою

нових напрямів свого розвитку, у зв'язку зі змінами політичного устрою. Окремі регіони зберегли позитивні тенденції динаміки чисельності міського населення (Хмельницька, Тернопільська, Київська та Волинська обл., м. Київ, табл. 4).

Таблиця 4.

Темпи змін в чисельності міського населення України (%)

Регіони сучасної України	1897–1926 рр.	1926–1939 рр.	1939–1959 рр.	1959–1970 рр.	1970–1979 рр.	1979–1989 рр.	1989–2001 рр.	2001–2021 рр.
АР Крим	39,86	90,38	35,52	43,39	27,10	16,36	– 4,88	1,82
Вінницька обл.	95,95	5,83	36,57	46,59	33,59	18,82	– 4,84	– 2,38
Волинська обл.	158,99	34,31	60,06	29,60	29,96	27,36	2,89	1,13
Дніпропетровська обл.	121,54	263,58	59,76	33,67	15,30	9,99	– 8,87	– 9,41
Донецька обл.	317,86	426,82	48,28	18,11	7,57	4,70	– 9,39	– 13,95
Житомирська обл.	67,88	39,99	7,67	36,79	24,67	14,38	– 5,31	– 7,60
Закарпатська обл.	177,18	46,47	30,85	18,56	40,39	16,82	– 9,52	– 0,02
Запорізька обл.	80,98	331,65	50,29	40,32	18,66	13,89	– 7,48	– 10,42
Івано-Франківська обл.	66,51	34,17	– 13,46	47,46	26,25	23,12	– 0,71	2,32
Київська обл.	191,19	35,69	95,85	48,54	33,35	19,23	1,19	4,93
Кіровоградська обл.	40,69	54,90	65,87	38,00	18,40	13,51	– 8,14	– 13,20
Луганська обл.	516,22	497,08	64,46	15,40	1,65	4,95	– 11,77	– 15,11
Львівська обл.	34,76	27,96	4,99	37,08	19,60	18,69	– 4,40	– 1,59
Миколаївська обл.	30,21	62,18	49,01	56,32	21,56	16,58	– 4,06	– 8,44
Одеська обл.	8,52	29,56	27,41	38,40	18,36	9,90	– 6,92	– 1,70
Полтавська обл.	31,19	45,21	29,55	38,53	27,99	13,80	– 3,64	– 9,58
Рівненська обл.	122,09	5,56	50,20	52,80	41,53	29,92	3,71	– 0,30
Сумська обл.	32,64	40,95	52,15	30,54	18,42	13,96	– 4,66	– 12,04
Тернопільська обл.	94,63	8,93	– 31,15	44,96	35,50	30,89	1,89	– 2,44
Харківська обл.	121,19	132,96	19,78	21,16	17,08	9,52	– 8,85	– 5,70
Херсонська обл.	20,82	75,14	96,24	66,46	22,21	11,96	– 6,92	– 10,61
Хмельницька обл.	74,32	16,81	52,24	31,89	30,21	28,63	0,91	– 1,21

Таблиця 4. Продовження.

Регіони сучасної України	1897– 1926 рр.	1926– 1939 рр.	1939– 1959 рр.	1959– 1970 рр.	1970– 1979 рр.	1979– 1989 рр.	1989– 2001 рр.	2001– 2021 рр.
Черкаська обл.	79,00	15,78	56,84	64,98	22,02	17,74	–6,84	–9,94
Чернівецька обл.	24,75	–3,88	33,15	37,34	15,42	17,09	–5,44	4,56
Чернігівська обл.	62,89	33,91	24,09	44,37	23,28	13,60	–3,31	–11,21
м. Київ	99,37	72,22	30,49	47,04	31,37	21,41	0,33	13,63
м. Севастополь	26,97	68,24	28,56	60,08	31,11	18,50	–4,35	1,10
Україна всього	71,65	101,30	39,14	32,58	18,55	13,25	–5,90	–5,42

Наступним етапом роботи було дослідження густоти міських поселень за окремими переписами населення (рис. 2). Немає потреби в описуванні картосхем. Але зазначимо, що в період 1989–2021 рр. суттєвого збільшення людності міських поселень не відбулось.

З 2014 р., коли розпочалась збройна агресія Росії проти України, значна частина міських по-

селень лишається на територіях, що є окупованими (рис. 3). Наразі внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну, кількість таких міських поселень значно зросла, а їхня інфраструктура зазнає катастрофічних руйнувань. Лише після перемоги України буде можливим провести глибоке дослідження змін стану поселенської мережі.

Висновки

Чисельність населення нашої планети збільшується значними темпами. Особливо швидко зростають міські поселення, в яких із розвитком промисловості концентруються виробництва, фінанси, формуються транспортні вузли, а також центри сфери послуг. У них знаходяться, як правило, управлінські структури міжнародних промислових груп і корпорацій. Нині міські поселення є головною формою розселення населення, що чітко прослідковується і на прикладі міст України.

Наголошено, що міжпереписний період 1926–1939 рр. — це доба важких політичних, соціальних і економічних випробувань для України, наслідки яких відгукуються дотепер у всіх сферах життя населення та держави. Вони призвели до порушення «ритму демографічних процесів та масштабних демографічних втрат», які за оцінками українських вчених склали щонайменше 5,2 млн життів [14, 20].

У міжвоєнний період (1922–1938 рр.) в Україні починається бурхлива урбанізація і в 1939 р. чисельність міського населення становить вже 33,4 % проти 18,8 % у 1927 р. Основними чинниками цього процесу стали примусова індустріалізація, а пізніше — колективізація. Ці процеси змінили схему територіального розміщення населення України. Кількість міського населення зросла у 2,8 раза (з 4 853 тис. осіб у 1921 р. до 13 663 тис. у 1939 р.).

Основним джерелом цього зростання (за твердженням [14]), стала міграція сільського населення, що склала майже 5 млн осіб. Ще одним джерелом зростання чисельності міського населення були адміністративно-територіальні реформи, зокрема «перетворення» сільських поселень на міські (АТП). Так за період 1927–1938 рр. загальний приріст міського населення становив 5519 тис. осіб, зокрема за рахунок АТП він становив 798 тис. осіб, тобто близько 14 %. Проте чисельність населення так і не відновились до рівня 1926 р. Загальна схема розподілу населення відображає соціальні та демографічні трагедії періоду 1926–1939 рр.

Здійснений аналіз розвитку міської мережі України, укладені карти й узагальнюючі таблиці можуть бути корисними при розробленні пропозицій щодо будівництва, містобудування, модернізації міст і регіонів експертами зі складу ради, що було утворено згідно указу Президента України (№ 266/2022) «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни».

Новизна дослідження полягає в запропонованому методичному підході щодо аналізу змін міського населення у міжпереписні періоди, що уможливив розробку і укладання 9 карт. У статті представлено узагальнену карту змін міського населення між переписними періодами 1897 р. і 2021 р.

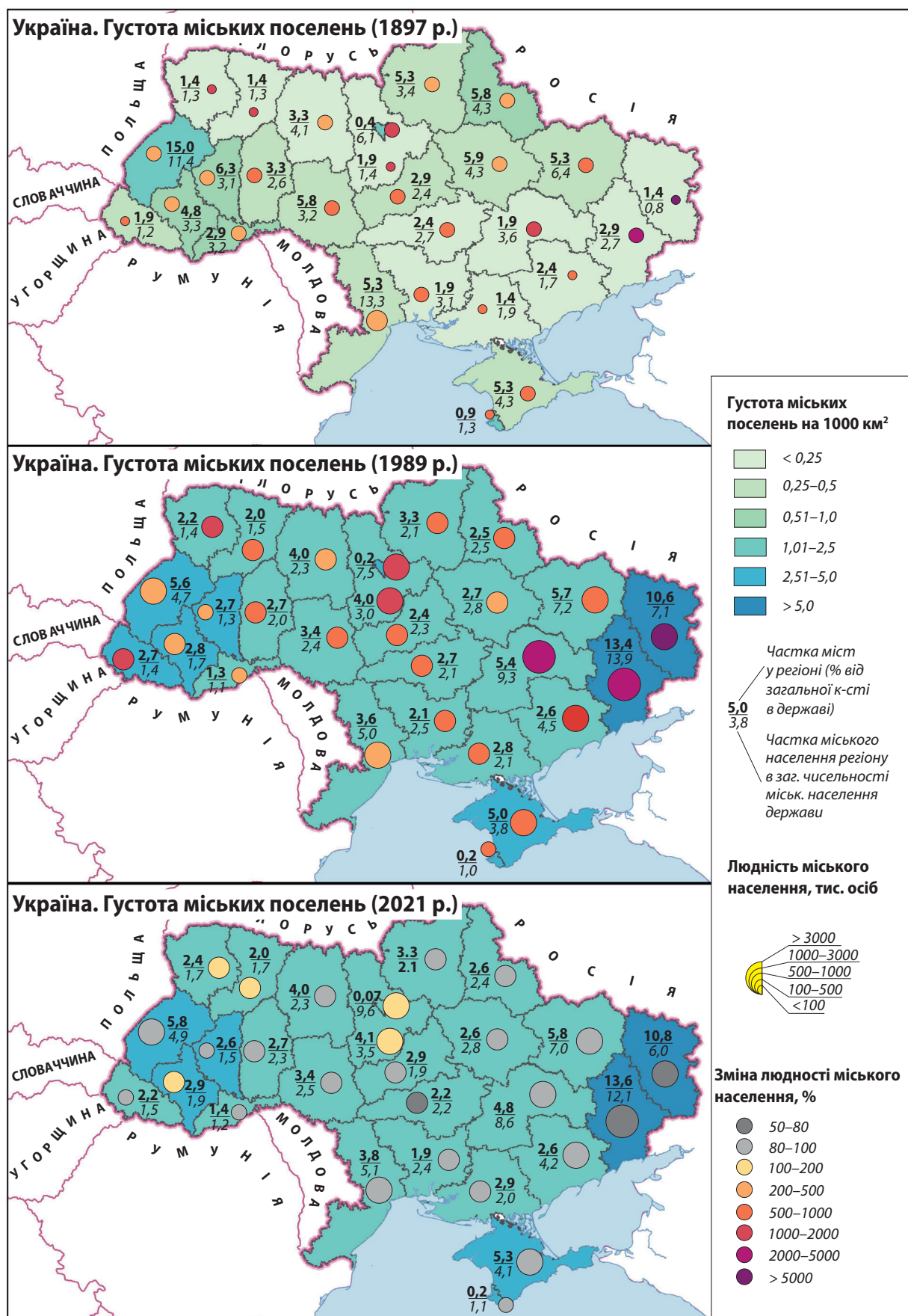

Рис. 2. Україна. Густота міських поселень за переписами населення (вибірково).
Автори Руденко Л. Г., Бочковська А. І., Лейберюк О. М.

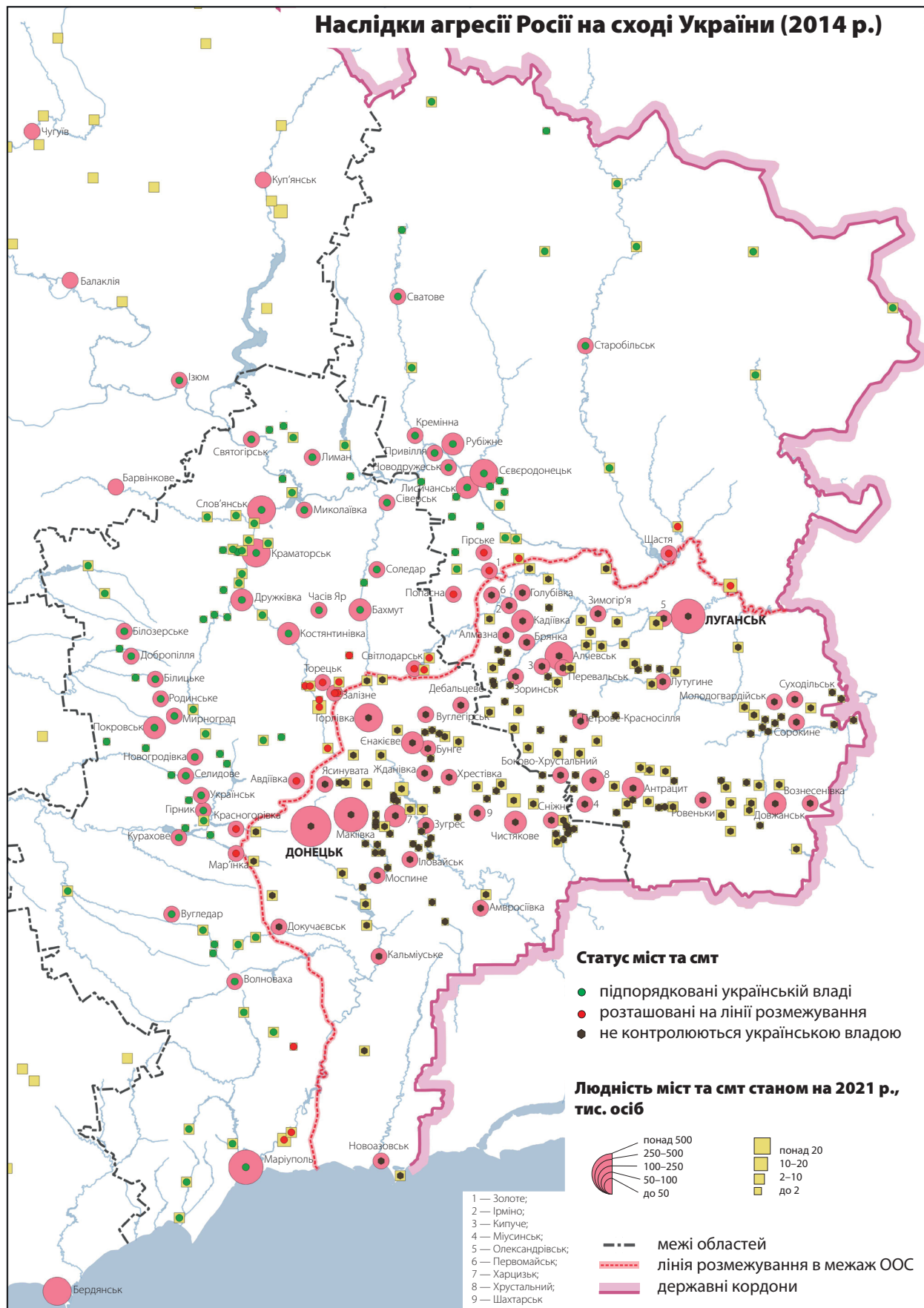

Рис. 3. Наслідки агресії Росії на сході України (2014 р.).
 Автори Л. Г. Руденко, А. І. Бочковська, О. М. Лейберюк.

References [Література]

1. Kubyiovych, V. M. (1937). Atlas of Ukraine and adjacent lands. Lviv. [In Ukrainian].
[Кубійович В. М. Атлас України й суміжних країв. Львів, 1937. 113 с.]
2. Rudenko, L. H. (ed.) (2007). National Atlas of Ukraine. Kyiv: *DNVP Cartographia*. [In Ukrainian].
[Руденко Л. Г. Національний атлас України. Київ, 2007. 440 с.]
3. Rudenko, L.H. (1975). Distribution of the population of the Ukrainian SSR: based on the 1970 census / Department. cartography Sect. Geography of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Kyiv. [In Russian].
[Украина. Население: по материалам переписи 1970 г. / Отд. картографии Сект. географии АН УССР. Авт. Л. Г. Руденко. 1:750 000. Киев, 1975]
4. Distribution of the population of the USSR. GUGK. Moscow, 1977. [In Russian].
[Размещение населения СССР. ГУГК. Москва, 1977]
5. Atlas of the USSR. Moscow, 1985. [In Russian].
[Атлас СССР. Москва, 1985. 188 с.]
6. Ukraine in Maps. (2008). *Institute of Geography of NASU, Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences*. Kyiv-Budapest. 147 p.
7. Plokhii, S. (2016). Gate of Europe. History of Ukraine from the Scythian wars to independence / Translated from English. R. Klochko. Kharkiv. [In Ukrainian].
[Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключко. Харків, 2016. 496 с.]
8. Nikolayets, Yu. O. (2012). Settlement structure of the population of Donbass: (ethnopolitical aspect of dynamics). Kyiv. [In Ukrainian].
[Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки) / Наук. ред.: Панчук М. І. Київ, 2012. 188 с.]
9. Mazurok, O. S. (2012). Cities of Eastern Galicia, Northern Bukovina and Transcarpathia in the second half of the XIX—early XX centuries (1848–1918). Ethnosocial and economic aspects. Vol. 1: Ethnosocial development of cities. Uzhhorod. [In Ukrainian].
[Мазурок О. С. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX — на початку XX століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. Т. 1 : Етносоціальний розвиток міст — Ужгород, 2012. 687 с.]
10. Settlements of the Russian Empire with 500 or more inhabitants, indicating the total available population and the number of inhabitants of the predominant religions, according to the first general census of 1897. St. Petersburg. 1905. [In Russian].
[Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. Санкт-Петербург: типография «Общественная польза», 1905. 120 с.]
11. Khomenko, A. (1927). Population of Ukraine 1897–1927. Central Statistical Office of the USSR. Kharkiv. [In Ukrainian].
[Хоменко А. Населення України 1897–1927 рр. Центральне статистичне управління УСРР. Харків, 1927. 79 с.]
12. Ivchenko, A. (2010). Small towns of Ukraine. Directory of SPE “Cartography.” Kyiv. [In Ukrainian].
[Івченко Андрій. Містечка України. Довідник НВП «Картографія». Київ, 2010. 184 с.]
13. Eberkhard, P. (2006). Changes in the national structure of the population of Ukraine in the XX century. Translated by A. Vovk. Warsaw. [In Ukrainian].
[Еберхард П. Зміни національної структури населення України в XX ст. / Переклад А. Вовк. Варшава, 2006. 249 с.]
14. Hladun, O. M., Kulyk, N. V., & Rudnytskyi, O. P. (2018). Ukraine, State: Number, composition and movement of the population. Encyclopedia of the History of Ukraine: Ukraine—Ukrainians. Book 1. Kyiv. [In Ukrainian].
[Гладун О. М, Кулик Н. В., Рудницький О. П. Україна, Держава: Чисельність, склад і рух населення. Енциклопедія історії України: Україна — українці Кн.1. Київ, 2018. 608 с.]
15. Kubyiovych, V., & Kuzelia Z. (ed.) (1949–52). Encyclopedia of Ukrainian Studies: in 2 volumes. Munich, New York. [In Ukrainian].
[Енциклопедія українознавства: в 2 т. / Ред. В. Кубійович, З. Кузеля. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949–52. 1230 с.]
16. Vermenich, Ya. V. (2003). Administrative-territorial structure of Ukrainian lands. Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 1: A-B. Ed.: Smoliy A.V. et al. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv. [In Ukrainian].
[Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій українських земель. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2003. 688 с.]

17. All-Union Census of Population 1926. Vol. XII. Ukrainian Socialist Soviet Republic Right-Bank Sub-District, Left-Bank Sub-District. CSB of the USSR. Moscow, 1928. [In Ukrainian].
[Всесоюзний перепис людності 1926. Т. XII. Українська Соціалістическая Советская республіка Правобережний подрайон, Левобережний подрайон. ЦСУ СССР. Москва, 1928.]
18. All-Union Census of Population 1926. Vol. XI. Ukrainian Socialist Soviet Republic: Steppe, Dnieper Industrial Subdistrict, Mining Subdistrict of the Central Statistical Bureau of the USSR Moscow, 1929. [In Ukrainian].
[Всесоюзний перепис людності 1926. Т. XI. Українська Соціалістична Радянська Республіка: Степ, Дніпрянський промисловий підрайон, Гірничий підрайон ЦСУ СРСР Москва, 1929 р.]
19. All-Union Census of Population 1926 Ukrainian Socialist Soviet Republic, results of the republic. Polissya. CSB of the USSR Moscow, 1929. [In Ukrainian].
[Всесоюзний перепис людності 1926 Українська Соціалістична Радянська Республіка, підсумки по республіці. Полісся. ЦСУ СРСР Москва, 1929 р.]
20. Boiko-Boichuk, O. V. (2007). World trends in urban development: international experience. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2>. [In Ukrainian].
[Бойко - Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2>.]
21. Bochkovska, A. I., & Rudenko, L. H. (2015). Maps of the National Atlas as an information base for studying the formation of the population. *Ukr. Geogr. Zh.*, 2, 3–9. [In Ukrainian].
[Бочковська А. І., Руденко Л. Г. Карти Національного атласу як інформаційна база для дослідження формування чисельності населення // Укр. геогр. журн. 2015, № 2. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2014.02.003>]
22. Melikhova, T. L. (2017). Big cities in the industrial age. *Economy and Society*, No. 9. [In Ukrainian].
[Меліхова Т. Л. Великі міста в індустріальну епоху // Економіка і суспільство 2017, № 9.]
23. The population of the USSR on January 17, 1939: by districts, district centers, cities, working-class settlements and large rural settlements. (1941). Moscow. 226 p. [In Russian].
[Численность населения СССР на 17 января 1939 г.: по районам, районным центрам, городам, рабочим поселкам и крупным сельским населенным пунктам. Москва, 1941. 266 с.]
24. All-Union census of 1926. Vol. XI: Ukrainian Socialist Soviet Republic. Results for the Republic. Polissya: Nationality, Native Language, Age, Literacy. Moscow: Edition of the CSB of the USSR, 1929. [In Ukrainian].
[Всесоюзний перепис людності 1926 року. Том XI: Українська Соціалістична Радянська Республіка. Підсумки по Республіці. Полісся: Національність, Рідна Мова, Вік, Письменність. Москва: Видання ЦСУ Союзу РСР, 1929. 210 с.]
25. Vovchuk, Ya. (2013). The main trends in the development of small and medium-sized cities in the west. Europe: experience for Ukraine. *Current issues of international relations and foreign policy of the world. International scientific practice conf. Luts'k*. [In Ukrainian].
[Вовчук Я. Основні тенденції розвитку малих і середніх міст Зх. Європи: досвід для України // Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу. Міжнародна науково-практ. конф. Луцьк, 2013.]

Стаття надійшла до редакції 29.06.2022

For citation [Для цитування]

Руденко Л. Г., Бочковська А. І., Лейберюк О. М. Картографічний аналіз розвитку міської мережі України // Укр. геогр. журн. 2022. № 2. С. 32–45. [Українською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.032>

Rudenko, L. G., Bochkovska, A. I., Leyberiyuk, O. M. (2022). Cartographic Analysis Development of the City Network of Ukraine. *Ukr. Geogr. Zh.*, 2, 32–45. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.032>